

LOREDANA-MARIA ILIN-GROZIOU¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: Oltenia, ceremonial funerar, cântec ritual funerar, simbol, teme și motive tradiționale.

Cântecul ritual funerar – expresivitate și semnificații simbolice²

Rezumat

În spațiul etnocultural românesc, repertoriul funerar a fost încadrat, în montura ritului aferent, de către cercetători din diverse arii disciplinare, care au avut în vedere structura ternară a ceremonialului funebru propriu-zis. Și în Oltenia, repertoriul funerar se remarcă atât din punct de vedere chronologic, cât și funcțional, încadrându-se în seria riturilor de despărțire a defunctului de comunitate. Deși ceremonialul funebru din Oltenia a suscitât, pentru cercetător, un interes aparte, referitor la poezia funerară nu se poate vorbi despre o abordare intensă și laborioasă, poate și din cauza încărcăturii puternice pe care o poartă impactul morții asupra fiecărui om.

Având la bază ideea potrivit căreia simbolul este vehiculul sacrului, dar ținând cont și de desacralizarea ritualului funerar din ultima perioadă, ne propunem, în cadrul acestui studiu, o recuperare a sacrului cu ajutorul unei analize a simbolurilor care încă se regăsesc în *Cântecul Zorilor*. În aceeași măsură, prin analiza sensurilor acestor simboluri urmărim să reactualizăm o imagine a acelei sacralități cosmice caracteristice țaranului român. Spre deosebire de bocet, care este o manifestare spontană a durerii, susținută de structuri verbale complexe și gesturi specifice, cântecul ritual funerar este un scenariu al unui ritual normat care presupune o instituționalizare, performeri specializați, ceea ce îi imprimă un deosebit caracter social în interiorul comunității rurale.

---

¹ Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova.

² Articol dedicat aniversării a 150 de ani de la înființarea Academiei Române. Articolul face parte din proiectul de cercetare *Poezia funerară din Oltenia* inclus în programul de cercetare al Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova: „Dezvoltarea economico-socială, politică și culturală a Olteniei istorice, condiția integrării în comunitatea euroregiunilor”. Comunicare susținută la Colocviile Brăiloiu, organizate de Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” București, ediția a IX-a 22-23 octombrie 2015.

Key words: Oltenia, funerary ceremony, funerary ritual song, symbol, traditional themes and motifs ceremonial.

The Funerary Song – Expressivity and Symbolic Significations

Summary

In the Romanian ethno-cultural space, the funerary inventory was encompassed into the specific rite, by researchers from different fields, who took into consideration the ternary structure of the funerary ceremony. In Oltenia too, the funerary repertoire is noticeable both from the chronological and functional point of view, being included in the series that depict the breaking up of the passed away, from the community. Although the funerary ceremony from Oltenia held, for the researcher, a special interest, as referring to the funerary poems, there cannot be observed an intense and laborious approach, maybe due to the complex signification that the impact of death has on each person.

Based on the idea according to which the symbol is the vehicle of the sacred, but also taking into consideration the desacralisation of the funerary rite from the last period of time, we are intending, in the present study, a recovery of the sacredness, by analysing the symbols that can be still found in the *Song from the Dawn*. To the same extent, by analysing the meanings of these symbols, we intend to make actual again an image of the cosmic sacredness, characteristic for the Romanian peasant. Unlike the lament, which is a spontaneous manifestation of grief, sustained by complex verbal structures and specific gestures, the funerary song is a scenario of a normalised ritual that includes an institutionalisation, specialised performers, which give it a special social character, inside a rural community.

Cântecul ritual funerar – expresivitate și semnificații simbolice

Dintre riturile de trecere³, cele funerare au un caracter conservator și păstrează până astăzi în structura lor idei, tradiții și concepte legate de nemurirea sufletului și cultul morților⁴. Aceste deprinderi arhaice, perpetuate printr-o experiență religioasă modelată de ideea că omul este parte integrantă a Totului, se regăsesc în mediul tradițional românesc, în formule schimbate sau mai puțin modificate, alături de credințele și practicile aduse îndeosebi de creștinism⁵. Un punct de vedere nuanțat aduce Mircea Eliade: „Avem destule probe ale supraviețuirii moștenirii «păgâne», adică geto-dace și daco-romane la români. Dar numărul lor este cu siguranță mai mare: este de ajuns să te gândești la cultul morților și la mitologia funerară, la riturile agrare, la obiceiurile sezoniere, la credințele magice etc., care, se știe, persistă, abia schimbate, de la o religie la alta, timp de milenii”⁶. La nivelul mentalului colectiv, moartea este percepută ca un eveniment dureros, ce lasă urme adânci în sufletele apropiaților. Pentru familie și comunitate, moartea înseamnă un final doar în sensul dispariției fizice a defunctului, fiind considerată, de fapt, „o supremă inițiere, ca începutul unei noi existențe spirituale”⁷.

În cântecul ritual funerar, *Marea Trecere* este prezentată ca o treaptă superioară existenței terestre, aspirația fiecărui pământean de a ajunge în Rai: „Scoală, scumpă, dragă!/Scoală de te roagă/La mândrele Zori/Până de nouă ori,/Să mă zăbovească/Să nu se grăbească/Raze a-și ivi/Până-ți va veni/Mândrul îngerel/Cu cel legănel/Să te pui în el/ Atunci să grăbesci/Să călătorești/La rai,/La vâlai,/Porțile-s deschise./Cu făclii aprinse/Și cu mese întinse,/Tu te-i așeza/Cu vin te-or uda,/Lumea vei uita”⁸. Ion H. Ciubotaru sublinia, în studiile sale referitoare la *Marea Trecere*, că moartea rămâne în conștiința oamenilor ca o abatere de la firesc, „ca o neșansă, ca un accident”⁹. Această atitudine față de moarte are la bază ideea potrivit căreia ajungerea în Lumea de Dincolo nu ispitește pe nimeni, subliniază același autor, „iar pierderea condiției existențiale rămâne o mare nenorocire”¹⁰. Un bocet din Blahnița de Sus, județul Gorj, demonstrează cât de profundă este spaima și frica de moarte: „Moarte, moarte, ticăloasă/Mă îndemnași să vin acasă/ Că eu n-am știut ce ai/ Firul vieții să mi-l tai!”¹¹ sau „Când crezi că trăiești mai bine/ Vine moarte după tine/ Cum și la mine veni/ Ca un fulger mă răpi”¹². Durerea provocată de dispariția prin moarte a unui membru al comunității nu poate fi atenuată decât prin încercarea de a stabili o legătură între Lumea de Aici și cea de Dincolo, „făcând accesibil un «spațiu» a cărui «opacitate» o

³ Terminologia „rituri de trecere”, cu cele trei etape – preliminală, liminală și postliminală –, îi aparține lui Arnold van Gennep, *Rituri de trecere*, Iași, Editura Polirom, 1996.

⁴ Despre perpetuarea credințelor și tradițiilor potrivit cărora sufletul supraviețuiește morții trupului, vezi Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *Concepte, credințe și tradiții privind nemurirea sufletului și cultul morților*, Craiova, Editura Universitaria, București, Editura Pro Universitaria, 2014, pp. 92-102.

⁵ Creștinismul ortodox are o precisă învățătură și concepție despre supraviețuirea sufletului după moarte, începând cu însăși clipa morții. În mod deosebit ne-a atras atenția un citat din *Stihirile Sfântului Damaschin, monahul din Rânduiala slujbei înmormântării*, pe care îl redăm în continuare: „Vai, câtă luptă are sufletul când se desparte de trup! Vai, cât lacrimăază atunci și nu este cine să-l miluiască pe el! Către îngeri ridicându-și ochii, în zadar se roagă; către oameni mâinile tinzându-și, nu are cine să-i ajute. Pentru aceasta, iubiții mei frați, cunoscând scurtimea vieții noastre, pentru cel adormit să cerem odihnă de la Hristos și pentru sufletele noastre mare milă.

Deșertăciuni sunt toate cele omenești. Câte nu rămân după moarte! Nu merge cu noi bogăția, nu ne însoțește mărirea, căci, venind moartea, toate acestea pier. Pentru aceasta, lui Hristos Celui fără de moarte să-l strigăm: pe acesta ce s-a mutat de la noi odihnește-l unde este locașul tuturor celor ce se veselesc”.

⁶ Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 75.

⁷ Idem, *Eseuri*, București, Editura Științifică, 1991, p. 307.

⁸ Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români*, ediție nouă de Teofil Teaha, Ioan Șerb, Ioan Ilușiu, București, Ed. „Grai și Suflet”, 1995, p. 230.

⁹ Ion H. Ciubotariu, *Cadrul etnografic al cântecului funerar pe Valea Șomuzului Mare*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, X, 1978, Cluj-Napoca, p. 371.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Inf. Elisaveta Buneci, 87 de ani, localitatea Blahnița de Sus, jud. Gorj, 2015.

¹² Inf. Octavia Tetileanu, 68 de ani, localitatea Blahnița de Sus, jud. Gorj, 2015.

vor suplini cu propriul lor instrumentar mental”¹³.

Contextului ceremonial îi aparțin și riturile verbale care însoțesc *Marea Trecere*, între acestea și componentele ritualului funerar stabilindu-se un întreg sistem de relații. Aceasta deoarece textele funerare nu pot fi avute în vedere separat de ceremonialul funerar, orice secvență fiind individualizată. Ținând cont de faptul că ritualul creează un mediu de comunicare cu o solidaritate organică, vom încerca, în rândurile de mai jos, să descifrăm structuri și simboluri, gesturi sau invocații cu substrat cosmogonic, toate regăsite în textul ritual funebru din Oltenia, în raport cu categoria dată din cultura românească și din alte culturi tradiționale.

În spațiul românesc, cu precădere în Moldova și Transilvania, referitor la cunoașterea bocetelor și a cântecelor funerare, a contextului ritual-ceremonial în care acestea sunt performate, s-au scris o seamă de comentarii interesante; lucru posibil și datorită numărului relativ mare de texte funebre care au fost publicate în spațiul românesc încă de la începutul secolului al XIX-lea¹⁴. Comparativ cu acestea, în Oltenia, deși numărul de variante publicate de cântec ritual funerar este suficient de mare și este greu de explicat din ce cauză o prezentare exhaustivă a temelor și motivelor inserate, o analiză a simbolurilor și a semnificațiilor arhaice nu s-au aflat în centrul preocupărilor folcloriștilor.

În planul tradiției românești, cântecul ritual funerar cunoaște trei manifestări: *Cântecul Zorilor*, *Cântecul Bradului* și *Cântecul de priveghi* care alcătuiesc, alături de *Bocetele versificate*, prin mesaje transmise mortului, *Cartea românească a morților*. Dacă performarea *Cântecului Zorilor* și a *Cântecului Bradului* este restrictivă, reducându-se la o arie geografică ce cuprinde sud-estul Banatului, sudul Transilvaniei și nord-vestul Olteniei, arealul de răspândire a *Cântecului de priveghi* cuprinde Transilvania sudică, Transilvania răsăriteană și Moldova de nord și de sud. Adesea, cel din urmă cântec se suprapune peste arealul bocetelor și peste *Cântecul Zorilor*. Ernesto di Martino, în lucrarea *Morte e pianto rituale nel mondo antico*, încadrează acest cântec în aria culturală mediteraneană, evidențiindu-i, în același timp, specificitatea: „Il lamento funebre folklorico euromediterraneo costituisce appena un momento del rituale funerario, e soltanto per astrazione puo essere considerato come fenomeno a se. Le dove le forme antiche di questo rituale sono meglio conservate, il lamento se iscrive in un ordine in cui troviamo anche giuochi funebri e banchetti ed un gran numero di compartimenti superstiziosi (...). A cio soccorse un documento di notevole valore dimostrativo, ricavato dall'area folklorica romana”¹⁵. Totodată, trebuie să menționăm că spre deosebire de bocet, *Zorile*, în accepțiunea lor clasică, se cântă înaintea răsăritului soarelui, dar și la miezul nopții, o dată sau repetate de trei ori, pe toată perioada în care defunctul, pregătit pentru călătoria în Lumea de Dincolo, este așezat în casa cea mare, în odaia destinată oaspeților și evenimentelor importante din viața familiei. Dacă bocetul este o manifestare spontană și subiectivă a durerii, cântecul ritual trebuie să respecte un text obligatoriu.

Victor Kernbach, în *Dicționar de mitologie generală*, aduce în discuție similitudinile între textele funerare ale vechilor egipteni și *Cântecul Zorilor* din folclorul românesc: „*Cartea morților*, nume impropriu dat de egiptologii moderni unei ample culegeri eclecticice de formule rituale în cântările de călăuzire a morților în ultima lor călătorie, titlul original: **Ieșirea spre ziuă**. În fiecare sarcofag egiptean se introducea fie într-un vas ornamental, fie sub fașa mumiei, un manuscris pe papirus conținând, de obicei, o culegere de incantații însoțite de desene care urmau să asigure defunctului o existență postumă fericită: manuscrisul se numea «**Formule pentru a ieși la lumina zilei**», deși variind ca ordine și conținut de la un mort la altul, manuscrisul se supunea în genere unei anume structuri canonice (...). *Cartea morților* cunoscută azi (în ediția T. 6 Allen) are 192 capitole”¹⁶. Condiția trupului și a sufletului

¹³ Ștefan Mariș, *Ritualul funerar din Maramureș – o perspectivă hermeneutică*, în „Memoria Ethnologica”, nr. 30-31/2009, p. 64.

¹⁴ Vasilie Popp, *Dissertatio Inauguralis Historico-Medica. De Funeribus Plebejis Daco-Romanorum sive Hodiernorum Valachorum et Quibusdam Circa Ea Abusibus, Perpetuo Respectu Habito Ad Veterum Romanorum Funera*, Viennae, 1817; Theodor Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, Iași, 1882; Simion Manguica, *Călimdarius iulian-gregorian și poporul român pe anul 1882*, Brașov, 1881; Simeon Florea Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, București, 1892; Enea Hodoș, *Cântece bănățene*, Caransebeș, 1898; Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, Cernăuți, 1903.

¹⁵ Ernesto di Martino, *Morte e pianto rituale nel mondo antico*, Torino, Einaudi, 1958, p. 164.

¹⁶ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1983, p. 86.

după moarte, funerariile și aspectul mormântului au constituit preocupări permanente ale vechilor egipteni¹⁷. Pentru a călăuzi sufletul în călătoria postumă, ei au compus binecunoscutele *Texte ale Piramidelor*, *Texte ale Sarcofagelor* și *Cartea Morților*. Textele din *Cartea Morților*, al căror număr era diferit, scrise pe un sul de papirus și depozitate în mormânt, ofereau detalii ale locurilor unde trebuia să ajungă mortul după ce întâmpinase o serie de dificultăți; erau descrise și personajele pe care mortul avea să le cheme în ajutor sau să se ferească de ele. Se regăseau aici imnuri adresate divinității, jurăminte, descrieri ale unor așezări și ființe de pe lumea cealaltă. Dar, spre deosebire de textele rituale funerare ale egiptenilor, tibetanilor¹⁸ și mayașilor¹⁹, care conțineau reguli de comportament, gesturi și formule magice ce îl ajutau pe defunct să străbată drumul către lumea cealaltă, textele funebre ale românilor le regăsim cântate în unele zone folclorice în care s-a perpetuat obiceiul.

În cele ce urmează, ne vom axa comentariul asupra textului unei variante oltenești din localitatea Stroești (județul Mehedinți), publicată de către Mariana Kahane și Lucilia Georgescu-Stănculeanu, în anul 1988, în lucrarea *Cântecul Zorilor și Bradului*. Textul ritual funebru redă dialogul dintre femeile ce interpretează acest cântec și *Zori*, care sunt implorate să nu se reverse până ce defunctului nu i se va pregăti o casă nouă de către cinci meșteri: „– Zorilor, Zorilor,/ Noi ne mai rugăm/ Ca să nu zoriți/ Până noi ni-om găti/ Cuptoare de pâine/ Și cu de mălaie,/ Putină cu varză,/ Butie cu răkiu/ Și butie cu vin,/ Și c-o vacă grasă,/ Să punem pe masă,/ Cu miesale-ntinsă,/ Cu făclii aprinsă,/ Cu pahară pline./ Zorilor, Zorilor,/ Noi ne mai rugăm/ Ca să nu zoriți,/ Până noi ni-om găti,/ Ca să mai găsim/ Tot cinci meșteri buni,/ Ca să facă casă./ La casă să facă,/ La mâna dreaptă,/ Nouă ferestui,/ Pe una să-i vină/ Miros de tămâie;/ Pe una să-i meargă/ O turtiță caldă;/ Pe una să-i vină/ O ulce cu apă;/ Pe una să-i meargă/ Un izvor cu apă;/ Pe una să-i vină/ O creacă cu mere;/ Pe una să-i vină/ Un buciom de vie;/ Pe una să-i meargă/ Dor de la copii;/ Pe una să-i vină/ Dor de la vecin/ Zorilor, Zorilor,/ Voi surorilor,/ Noi ne mai rugăm/ Să nu-l ofiliți/ Până noi ne-om găti/ Ca să mai găsim/ Un cărturar bun/ Și el să mai scrie/ Nouă răvășele/ Arsă-n cornurile,/ Să le mai trimiată/ Pe la niemuriel,/ Să vină și ele/ Să vadă ce jale/ Să mi-l mai petreacă/ Dintr-o lume-nt-alta”²⁰. Textul începe cu invocarea numelui zețelor destinului sufletului plecat în Lumea de Dincolo, stabilindu-se astfel un raport de comunicare între cel care invocă și cel invocat. Imaginea desăvârșită în textul poetic este sugestivă și o evocă pe cea a Parcelor din mitologia greacă, invocația către *Zori* fiind, totodată, un cult solar, o solaritate psihopompă și nu regeneratoare. În imaginarul colectiv românesc, *Zorile* sunt trei zâne-surori care hotărăsc, prin apariția înaintea de ivirea Soarelui, ieșirea sufletului din existență și intrarea lui în postexistență. Aceste zeițe devin corespondente ale Ursitoarelor, zeițe ale sufletului sosit în Lumea de Aici. Interesante sunt investigațiile efectuate de către Mircea Eliade, care atribuie acestor reprezentări mitice feminine ale destinului rolul de „torcătoare” în mai multe mitologii indo-europene²¹. La români, aceste reprezentări mitice apar în planul credințelor populare, dar și al manifestărilor ceremoniale, al superstițiilor, al creației artistice.

Textul ritual funebru este cântat în zorii zilei, în fața casei mortului, de către un grup de femei, așezate cu fața la răsărit, cu o lumânare aprinsă în mână, cu o batistă și un fir de busuioc. Mihai Gregorian menționa că, în fiecare dimineață, în zorii zilelor cât stă mortul în casă, femeile cântărețe, îndreptate către fereastră, rostesc: „Plânge casă, plânge masă,/ Că pleacă stăpân de-acasă”²².

În acest cadru ritual, bogate conotații simbolice dobândesc cele trei elemente de recuzită: lumânarea, batista și busuiocul. Lumina lumânărilor îl simbolizează pe Hristos, după cum Mântuitorul a spus: „Eu sunt lumina vieții: Cel ce-Mi urmează Mie nu va umbla în întuneric, ci va avea lumina vieții”

¹⁷ Pentru detalii, vezi *Cartea egipteană a morților*, traducere și note de Maria Genescu, Arad, Editura Sophia, 1993.

¹⁸ *Cartea tibetană a morților*, traducere de Horia Al. Căbuți, ediția a II-a, Arad, Editura Sophia, 1994.

¹⁹ *Cartea mayașă a morților*, scriere mayașă descifrată de Paul Arnold, traducere de Carola Francisc, Oradea, Editura Antet, 1996.

²⁰ Mariana Kahane, Lucilia Georgescu-Stănculeanu, *Cântecul Zorilor și Bradului (Tipologie muzicală)*, București, Editura Muzicală, 1988, p. 520.

²¹ Vezi pe larg, Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1968, pp. 159-160.

²² Mihai Gregorian, *Folclor din Oltenia și Banatul răsăritean*, în „Folclor din Oltenia și Muntenia”, I, București, Ed. pentru Literatură, 1967, p. 278.

(II Cor. IV, 4, 6); lumina este „călăuza sufletului”²³ pe drumul spre veșnicie; și, nu în ultimul rând, lumânările reprezintă candelile aprinse cu care creștinul îi va ieși înaintea lui Hristos la Judecata de Apoi, întocmai fecioarelor înțelepte din *Pilda celor zece fecioare* (Mt. XXV, 1-13). Prin lumânare putem să realizăm revelația perceptibilității acelei lumini din care toate iau naștere și care e prezentă în noi înșine²⁴. În legătură cu ceara lumânărilor, trebuie avute în vedere și atributele sacramentale ale albinei, aceasta simbolizând sufletul în culturile tradiționale ale mai multor popoare: la egipteni, sufletul vine de la zeul Ra, ale cărui lacrimi se transformă pe pământ în albină; în India, se crede în Uriași ai sufletului care sălășluiesc în albine; în Bucovina, potrivit credinței populare, sufletele oamenilor care au săvârșit fapte bune se transformă în albină, iar în Lumea Lui Dumnezeu albinele sunt sufletele oamenilor plăcuți acestuia²⁵.

Batistele simbolizează mahrama pusă pe Capul Mântuitorului Hristos. Referitor la busuioac – element care beneficiază de o sferă semantică de excepție – se crede că mirosul specific al frunzelor și florilor sale îndeplinește un rol de purificare, dar și de apărare împotriva forțelor agresive.

În planul intratextual al ritualului funebru întâlnim un simbol arhaic, numărul cinci, legat de cifra dulgherilor care participă la confecționarea sicriului. Referitor la semnificația lui simbolică, Ivan Evseev nota: „Cinci este un număr sacru la multe popoare și are o bogată simbolică în unele sisteme de gândire mitică și filosofică. E unul din numerele centrale în gândirea pitagoreică. Simbolismul său rezultă din faptul că este suma primului număr par (2) și a primului număr impar (3). Pentada este, în același timp, *gamos* – mijlocul *decadei*”²⁶.

Unul dintre motivele cu largă răspândire în repertoriul funebru oltenesc este cel al casei sau al sicriului cu una sau mai multe ferestre. Trebuie să menționăm faptul că, dacă în județul Gorj cântecele ceremonial-funerare ce conține acest motiv coexistă cu ritul ferestrei sufletului, în celelalte regiuni ale Olteniei, practica lipsește, motivul fiind regăsit numai în poezia funerară. Deoarece această practică funerară, atestată din cele mai vechi timpuri până în prezent, a constituit subiect de studiu pentru o serie de etnologi, în continuare vom trece în revistă doar câteva dintre concluziile emise în această direcție, în literatura de specialitate. Theodor Burada, în lucrarea *Datinile poporului român la înmormântări*, apărută în anul 1882, menționa că în Bucovina sicriul avea două *ferestre ale sufletului*, „pe de o parte și de alta, în dreptul capului mortului, pentru ca să răsuflă, să vadă glota ce s-a adunat să-l petreacă și să-și ieie ziua bună de la el”²⁷.

Simion Fl. Marian nota că în Bucovina se făcea, în dreptul capului mortului, o ferestruică „pentru ca să se răsuflă”, iar în zona Câmpulungului Moldovenesc aceasta era confecționată „în partea dreaptă, «ca pe acolo mortul să se poată uita în rai»”²⁸. Potrivit autorului, aceste deschizături servesc sufletului mortului să vadă și să audă tot ce se întâmplă în jurul lui în intervalul celor trei zile dintre deces și înmormântare. Autorul exemplifică cu un text din Transilvania, în care defunctul cere să i se lase deschizături și în peretele de răsărit al sicriului, unde sunt plasate picioarele: „Căsuță de brad/ Cu scânduri de fag/ Cu uși la picioare/ Să-mi vină răcoare”²⁹.

Legat de ritul ferestrei sufletului, apare un alt simbol care ne-a reținut atenția. Este vorba despre numărul nouă, care are o valoare rituală în miturile și misterele din Eleusis: potrivit legendei, Haedes, zeul morții, s-a îndrăgostit de frumoasa fiică a lui Zeus și Demetra, pe nume Persephone. Știind că Demetra, zeița culturii și a roadelor câmpului, se împotriva căsătoriei dintre Haedes și Persephone, acesta a cerut-o de soție fratelui său, Zeus, care a fost de acord, dar cu rugămintea ca Haedes să o poată duce în regatul său. Pe când culegea flori, Persephone a fost răpită de Haedes și dusă în Infern. Aflând

²³ Ene Braniște, *Liturgica specială*, București, Editura Lumea Credinței, 2005, p. 385.

²⁴ Vezi Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. 3. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, pp. 290-293.

²⁵ Elena Maxim, *Izomorfismul suflet-albină*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”, Serie nouă, tomul 5, 1994, p. 89.

²⁶ Ivan Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Timișoara, Editura „Învieră”, 2007, p. 123.

²⁷ Theodor Burada, *op. cit.*, p. 14.

²⁸ Simion Fl. Marian, *op. cit.*, 1995, p. 156.

²⁹ *Ibidem*, p. 155.

vestea, Persephone a străbătut lumea în nouă zile în căutarea fiicei sale, lăsând să se usuce întreaga vegetație. În aceste condiții, Zeus l-a trimis pe Hermes, mesagerul său, în Infern, pentru a-i cere lui Haedes să o lase pe Persephone să revină la părinți. Deși a fost eliberată din Infern, Persephone a rămas legată de Lumea Umbrelor, deoarece Haedes i-a dat să mănânce o rodie. În fiecare iarnă, aceasta trebuia să se întoarcă în Infern, în restul timpului revenind să trăiască pe pământ alături de mama sa. De aceea, iarna este anotimpul în care vegetația moare³⁰. Tot numărul nouă este măsura gestației: Lethe suferă timp de nouă zile și nouă nopți durerile facerii; la azteci, regele Tecoco a construit un templu cu nouă etaje, ca nouă ceruri sau ca nouă etape pe care trebuia să le parcurgă sufletul pentru a-și câștiga odihna eternă. Infernul este făcut din nouă câmpii, iar panteonul aztec are nouă divinități nocturne guvernate de zeul Infernului; în „Teogonia” lui Hesiod, nouă intervine frecvent, nouă zile și nouă nopți fiind măsura timpului care separă cerul Pământului de cel al Infernului³¹. În mitologia creștină, cifra nouă „reprezintă totalitatea celor trei lumi, pentru că fiecare lume este imaginată ca un triunghi, cerul, pământul și infernul. Cifra cunoaște o politropie simbolică la popoarele lumii, dar mereu este legată de misterul existenței. Este numărul complet al solidarității cosmice, pentru că, ultim fiind în seria de cifre, anunță, în același timp, sfârșitul și începutul, cu alte cuvinte, transpunerea într-un nou plan. Se regăsesc aici ideile de renaștere dar și de moarte. (...) Folosirea unei astfel de simbolistici numerare, solidară cu ideea de renaștere și moarte, susține cursivitatea unei narațiuni care se realizează ca o unitate integratoare, dar și un mecanism de producere care assemblează structuri călătoare pe care le resemantizează și le corectează simbolic integrându-le în aria funerară”³².

Uneori, numărul nouă este legat de pregătirile efectuate de cei apropiați în vederea integrării decedatului în Lumea de Dincolo, precum și de calea lungă pe care acesta trebuie să o străbată. Se remarcă grija deosebită a comunității celor vii de a îndeplini toate cele necesare pentru ca sufletul celui răposat să nu rățăcească și să ajungă la destinație: „Pentru ea ca să dospească/ Nouă cuptoare de pâine/ Și cu nouă buți de vin / Pentru ea ca să-i ajungă/ Tot pe aia cale lungă” sau: „O căsuță nouă/ Cu nouă ferestre,/ Pe una să-i vină/ Miros de tămâie;/ Pe una să-i vină/ Colac și lumină./ Pe una să-i vină/ Miros de vin;/ Pe una să-i vină/ O ulcea cu apă/ Și-o turtiță caldă;/ Pe una să-i vină/ Miros de pâine;/ Pe una să-i vină/ Miros de bucate;/ Pe una să-i vină/ Miros de turtă;/ Pe una să-i vină/ Miros de rachiu” (Arcani-Gorj)³³. Imagini asemănătoare apar și în cântecul ritual-ceremonial numit *Lemnul*: „– Lemnule, lemnule,/ Cine te-a poruncit?/ Cine te-a cioplit? –Mie mi-a poruncit/ Al de-a pribegit,/ Anume cutare./ Pe mine m-a cioplit/ Doi voinici din sat/ Cu capul legat,/ Și ei m-a tăiat,/ Și m-a retezat,/ Și m-au încheiat,/ Și ei mi-au lăsat/ Nouă ferestrele,/ Să-mi vină prin ele:/ Pe una să-mi vină/ Doru de la mumă;/ Pe una să-mi vină/ Ulciaua cu apă;/ Pe una să-mi vină/ Fumul de tămâie;/ Pe una să-mi vină/ Kituță de floare;/ Pe alta să-mi vină/ Dor de la surori;/ Pe una să-mi vină/ Un buciom de vie/ Cu tot rodul lui;/ Pe una să-mi vină/ Spicul grâului/ Cu tot rodul lui;/ Pe una să-mi vină/ Raza soarelui/ Cu căldura lui;/ Pe una să-mi vină/ Kituță de fragi./ Doru de la frați”³⁴. Uneori *Zorile* sunt implorate să nu se reverse până ce defunctului nu i se va pregăti o casă nouă, așa cum se întâmplă într-o versiune a *Zorilor* din Câmpofeni-Gorj: „... Zorilor, Zorilor,/ Voi, surorilor,/ Să nu zoriți/ Să mi-l putreziți/ Până ș-or găti/ O căsuță nouă,/ Cu trei fierestuici;/ Pe una să-i vină/ Colac și lumină;/ Pe alta să-i vină/ Turtițele calde,/ Ulcele cu apă;/ Pe una să-i vină/ Miros de tămâie,/ Bucimul de vie”³⁵.

Și în textele funerare din Banatul sârbesc, numite *Petrecături*, decedatului i se face: „Casă cu noauă ușiță/ Și cu noauă ferestruice. Pr-o ușiță dor să-i vină,/ Câtă dor dă casa lui,/ Câtă dor d-oboru lui;/ Pr-o ușiță dor să-i vină,/ Câtă dor dă gloaca lui;/ Pr-o feriasță dor să-i vină,/ Câtă dor dă lumia dalbă;/ Pr-o ușiță dor să-i vină,/ Mirosu bucaților;/ Pr-o feriasță dor să-i vină,/ Cânceselu cucului,/ Șuierat

³⁰ Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, traducere de Emanuela Stoleriu, Dragoș Cojocaru, Dana Zamosteanu, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 37.

³¹ Mihai Fifor, *Cântecul ritual funerar – contribuții la analiza simbolurilor*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 10/1995, p. 175.

³² Nicolae Panea, *Gramatica funerarului*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2003, pp. 101-102.

³³ Mariana Kahane, Lucilia Georgescu-Stănculeanu, *op. cit.*, p. 530.

³⁴ *Ibidem*, p. 555.

³⁵ *Ibidem*, p. 537.

voinicului;/ Pr-o ușiță dor să-i vină,/ Răsăritu soarilui,/ Aburialu vântului;/ Pr-o ușiță dor să-i vină,/ Fântâna cu apă răse,/ V-atuns doru lui va trease”³⁶.

Un alt simbol care ne îndeamnă să ne oprim asupra lui este *tămâia*. În cultul ortodox, tămâia este ofrandă rituală strâns legată de cultul morților. Simbol al purității, aceasta este expresia credinței în nemurirea sufletului, prezentă la slujbele de înmormântare și la pomenirile celor care au trecut pragul spre existența veșnică. Fără a insista asupra prezenței tămâiei într-o serie de practici rituale și ceremoniale³⁷, vom menționa că tămâia, în primele secole creștine, era folosită și în vechile Liturghii ale Bisericii orientale³⁸. Și în *Noul Testament*, ea este considerată un element simbolic de slăvire a lui Dumnezeu. Magii care au venit să se închine, la Betleem, Fiului lui Dumnezeu, I-au adus, în dar, aur, tămâie și smirnă³⁹.

Un alt simbol care ne-a reținut atenția este acela al *mărului*. Mărul îndeplinește un rol deosebit de important în ritualul funerar: pomul de măr este dat de pomană în sudul și în estul țării, în cadrul ceremonialului de înmormântare; ramura de măr este dată pe apă în Oltenia, în cadrul ritualului *slobozitul apei (apelor)* sau *al izvorului*, la patruzeci de zile de la deces. Așa cum arată Romulus Vulcănescu, mărul „pe de o parte, a fost arborele fructifer pentru care omenirea a fost pedepsită că a încălcat interdicția divină de a se înfrupta, dar, pe de altă parte, este considerat arborele recunoștinței divine, sub el e masa întinsă cu toate bunătățile paradisiace”⁴⁰.

În legătură cu semantismul sacru al *merelor*, considerăm că trebuie să amintim cele trei ipostaze pe care le pune în discuție Ion Pogorilovschi: model exemplar al unei stări exemplare a lumii; forme expresive consonante unei stări de conștiință asupra omului și umanității în Univers; indică o cale a mântuirii, posibilă prin eliberare de limitările condiției terestre⁴¹. În această din urmă ipoteză, imaginea simbolică a *stâlpului cu mere* pune în prim-plan concepția cosmogonică a omului⁴². Prin actul ritual al cioplirii viitorului stâlp de casă de către om, trunchiul de profil pătrat, care rămâne pătrat la bază, trece și îmbracă forma rotunjită a „mărului”; „liniile stâlpului duc într-acolo, iar frumusețea sa răsare din rezolvarea racordului dintre rectangular și curb”⁴³. Acest scenariu ritual trebuie pus în valoare și în cadrul ceremonialului funebru, „menit să înscrie ființa în transcendent”⁴⁴.

Repertoriul funebru aparține contextului ceremonial, stabilindu-se un întreg sistem de relații între poezie și celelalte componente ale ritualului. Variantele de bocete și cântece ritual-ceremoniale funebre, modalități de a reacționa în fața morții, transmit mesajul despărțirii de cei apropiați, redau tensiunea, durerea și plânsul în forma ritualizată a unor secvențe ritmice, susținute de structuri verbale complexe și gesturi specifice.

³⁶ Slavoljub Gacovic, *Petrecătura (cântece de petrecut mortul) la românii ungureni din Serbia*, București, Editura Etnologică, 2012, pp. 69-70.

³⁷ Vezi Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *Percepții ale actului tămâierii în Oltenia*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 9-12/2014, pp. 229-239.

³⁸ Ene Braniște, *Liturgica generală*, ediția a II-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, p. 640.

³⁹ Matei 2, 12.

⁴⁰ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Române, 1985, p. 487.

⁴¹ Ion Pogorilovschi, *Simbolică stâlpilor de casă*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”, Serie nouă, tomul 4/1993, pp. 59-71.

⁴² Despre universalitatea concepției cosmogonice, vezi: Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, pp. 375-378.

⁴³ Ion Pogorilovschi, *op. cit.*, p. 71.

⁴⁴ *Ibidem*.

BIBLIOGRAFIE

- BRANIȘTE, Ene**, *Liturgica generală*, ediția a II-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993.
- IDEM**, *Liturgica specială*, București, Editura Lumea Credinței, 2005.
- BURADA, Theodor**, *Datinile poporului român la înmormântări*, Iași, 1882.
- ***, *Cartea egipteană a morților*, traducere și note de Maria Genescu, Arad, Editura Sophia, 1993.
- ***, *Cartea tibetană a morților*, traducere de Horia Al. Căbuți, ediția a II-a, Arad, Editura Sophia, 1994.
- ***, *Cartea mayașă a morților*, scriere mayașă descifrată de Paul Arnold, traducere de Carola Francisc, Oradea, Editura Antet, 1996.
- CIUBOTARIU, Ion H.**, *Cadrul etnografic al cântecului funerar pe Valea Șomuzului Mare*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, X, 1978, Cluj-Napoca.
- ELIADE Mircea**, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1968.
- IDEM**, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. 3, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988.
- IDEM**, *Eseuri*, București, Editura Științifică, 1991.
- IDEM**, *Tratat de istorie a religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992.
- IDEM**, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, Editura Humanitas, 1995.
- EVSEEV, Ivan**, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Timișoara, Editura „Înviearea”, 2007.
- FERRARI, Anna**, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, traducere de Emanuela Stoleriu, Dragoș Cojocaru, Dana Zamosteanu, Iași, Editura Polirom, 2003.
- FIFOR, Mihai**, *Cântecul ritual funerar – contribuții la analiza simbolurilor*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 10/1995.
- GACOVIC, Slavoljub**, *Petrecătura (cântece de petrecut mortul) la românii ungureni din Serbia*, București, Editura Etnologică, 2012.
- GENNEP VAN ARNOLD**, *Rituri de trecere*, Iași, Editura Polirom, 1996.
- GREGORIAN, Mihai**, *Folclor din Oltenia și Banatul răsăritean*, în „Folclor din Oltenia și Muntenia”, I, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- HODOȘ, Enea**, *Cântece bănățene*, Caransebeș, 1898.
- ILIN-GROZIOIU, Loredana-Maria**, *Concepte, credințe și tradiții privind nemurirea sufletului și cultul morților*, Craiova, Editura Universitaria, București, Editura Pro Universitaria, 2014.
- IDEM**, *Percepții ale actului tămâierii în Oltenia*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 9-12/2014, pp. 229-239.
- KAHANE, Mariana, GEORGESCU-STĂNCULEANU, Lucilia**, *Cântecul Zorilor și Bradului (Tipologie muzicală)*, București, Editura Muzicală, 1988.
- KERNBACH, Victor**, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1983.
- MARIAN Simion Florea**, *Înmormântarea la români*, ediție nouă de Teofil Teaha, Ioan Șerb, Ioan Ilușiu, București, Editura „Graii și Suflet”, 1995.
- MANGIUCA, Simion**, *Călindariu iulian-gregorian și poporul român pe anul 1882*, Brașov, 1881.
- MARIȘ Ștefan**, *Ritualul funerar din Maramureș – o perspectivă hermeneutică*, în „Memoria Ethnologica”, nr. 30-31/2009.
- MARTINO, Ernesto di**, *Morte e pianto rituale nel mondo antico*, Torino, Einaudi, 1958.
- MAXIM, Elena**, *Izomorfismul suflet-albină*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”, Serie nouă, tomul 5, 1994.

- NICULIȚĂ-VORONCA, Elena**, *Datinile și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, Cernăuți, 1903.
- PANEA, Nicolae**, *Gramatica funerarului*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2003.
- POGORILOVSCHI, Ion**, *Simbolica stâlpilor de casă*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu», Serie nouă, tomul 4/1993, p. 59-71.
- POPP, Vasilie**, *Dissertatio Inauguralis Historico-Medica. De Funeribus Plebejis Daco-Romanorum sive Hodiernorum Valachorum et Quibusdam Circa Ea Abusibus, Perpetuo Respectu Habito Ad Veterum Romanorum Funera*, Viennae, 1817.
- VULCĂNESCU, Romulus**, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Române, 1985.